

TÜRK AYDINI ve HOŞGÖRÜ

Prof. Dr. Hüsrev HATEMİ

Türk Aydını ve Kimlik Sorunu

Yay. Haz: Sabahattin Şen

BAĞLAM Yay. Araştırma Dizisi, 1995

Hoşgörü, müsamaha ve **tolerans** sözcükleri aşağı yukarı eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. **Hoşgörü** sözcüğü Yunus Emre devrinden beri kullanılan "**hoşgörmek**" deyiminden Cumhuriyet devrinde türetilmiştir. "**İyi gözle bakmak, iyi tarafından almak**" gibi bir nüans taşımaktadır.

Tolerans ise Latince tahammül, yüklenmek, taşımak anlamına gelen bir kökten türediğinden amaca biraz daha uygun görünüyor. Çünkü hoşgörmek, tahammül için şart değildir. Bazı görüşlere hoşgörmeden de tahammül edilmelidir. **Müsamaha** kelimesi, Osmanlıcada kullanılan yakın bir kelimedir. Bu kelime de, bazı nüanslar taşımaktadır. Müsamaha kelimesinde hoşgörü yanında, "**göz yumma, görmezlikten gelme**" gibi anlamlar da vardır. Müsamaha gösteren taraf bu kelime ile biraz daha üstünleşmektedir. Hoşgörü ile tolerans kelimesinde ise taraflar arasında bir eşitlik sezilmektedir.

Son yıllarda tolerans kelimesi biyolojide bir anlam genişliği kazanmıştır. Doğal şartlarda insan organizmasında bağışıklık tepkisi verilen maddelere veya etkenlere karşı bağışıklık tepkileri verilmemesi durumuna da "**immune tolerance**" adı verilmektedir. Buradaki "**tolerans**" kelimesinde tahammül etmekten çok "**tepki göstermeme**" nüansı vardır. Sosyal anlamdaki tolerans, bana göre biyolojik tolerans kavramına en yakındır. Çünkü "**hoşgörme**" veya "**katlanma**" değil, tepki göstermeme ön plana çıkmaktadır. Karşısındakinin de düşünce özgürlüğü olduğunu düşünerek tepki göstermemek.

Toplumsal yönden ele alınan tolerans kavramında kendi görüşünü feda eden "**hoşgörme**" veya iç çekerek, dış sıkarak "**katlanma**" yerine fikir özgürlüğü kavramına bağlanmaktan doğan bir tepkisizlik nüansı bulunmalıdır. Bu kavramları açıklamak için bazı örnekler verelim:

1- Alevi ve Sünni anlaşmazlığında bir Alevi'nin Yezid'i hoşgörmesi düşünülemez. Yahut bir Sünni din adamının yanbaşı ve Ramazanda içki içilmesini hoşgörmesi düşünülemez. Buna tahammül etmek, katlanmak dersek, bu kavramlarda da zamanı gelince acısını çıkarma nüansları gizlidir. Halk bunu "**kendime bir yer edeyim, gör sana neler edeyim**" deyiimiyle karşılar ki, buna **yalancı tolerans** denir.

2- **Müsamaha** kelimesini kullanırsak bir Sünni'nin "**zavallı Aleviler yanlış yolda ama büyüklük bende kalsın, hoşgöreğim**" demesine veya Alevilerden gelen aksi yöndeki yargılara benzetilebilir. Müsamaha gösteren, kendisini biraz büyük, cömert ve alicenap görmektedir.

3- Tolerans kavramını "**tepki göstermemek**" şeklinde alırsak kendi görüş tarzımızdan fedakârlık etmiyoruz. Kendimizi büyük de görmüyoruz. Fakat biyolojideki immun tolerans sınırsız değildir. İşin tadı kaçınca organizma tepki göstermelidir. Aksi halde ölüm gelir. Toplumsal hoşgörünün de, toplumsal immun yetersizlik (toplumsal AIDS) haline getirilmemesi gerekir. Aksi halde, ortada toplumun başkalığı ve kimliği kalmaz. İmmunite (bağışıklık ise) özü ile (self)başka olanı ayırma ve "öz"ü koruma yeteneğidir. Bağışıklığı ileri derecede baskılamak her zaman fazla hayırlı olmayabilir. Toplumsal bağışıklığın öğeleri aydınlardır. Aydınlar, biyolojik organizmalardaki lenfositlere benzerler. Lenfositlerin aşırı bağışıklık reaksiyonları (hiper immun tepkiler) göstermesi insan organizmasında öze yönelik aşırı bağışıklık hastalıkları doğurur. Organizma kendi organlarına yabancılaşır ve kendi organlarını tahrib eder. Bunun faşist toplumlardaki örneği kendi ulusundan olan insanlara başka ırktan oldukları ileri sürülerek, gösterilen tepkilerdir. Sosyalist toplumlardaki örneği ise temizlik hareketleri veya Çin'de olduğu gibi "**Kültür Devrimleri**"dir. Bunların hepsi tolerans yokluğu ve hiperimmunité hastalıklarıdır.

Bunun tam aksi olan bir durum ise, edinsel immun yetmezlik (AIDS) hastalığına benzetilebilir. Bu hastalığın toplum modelindeki benzeri ise aydınlarmın enayileşmesi, "**evrenselleşme**" adına başka kimlikleri kendi öz kimliklerinden daha üstün tutar olmalarıdır.

Sağlıklı bir bağışıklık ise, bütün görüşlere alerjik tepkiler göstermemek, fakat zararlı olabilecek durumlar ortaya çıktığında tepki göstermektir.

Atatürk'ün Mehmet Akif Ersoy'un, İkinci Abdülhamid'in, Bülent Ecevit'in, Mümtaz Soysal'ın tepkileri birbirinden oldukça farklı görünümde de olsalar, olumlu lenfosit tepkileridir. **Enayi aydın tepkilerine ise, özel isimlerle örnek vermek istemiyorum. Enayiler kendilerini bilir.**

Yalancı (pseudo) Hoşgörüler

Bütün hoşgörü biçimleri aynı değerde ve aynı temelde sayılamaz. Yalancı hoşgörü türlerinden biri dilettantizm (özengenlik) tipinde hoşgördür. Bu hoşgörü tipinde, hoşgörü gösteren kişi hiçbir ideolojiye tam anlamıyla bağlanamaz.

Bütün inançları özengenlik düzeyindedir. Bu bakımdan başka bir inanca veya ideolojiye "**benim için fazla farketmez**" diye baktığından, ciddi bir aydın yanında "**diletant**" aydın daha toleranslı gibi görünür. Hâlbuki bu hoşgörü, psodo-tolerans demektir.

Liberalizm yanlısı aydınlarda da bazen yalancı hoşgörü türü görülebilir. Bu da sadece liberalizm karşısında hoşgörülü ve liberal olmak, devletçi görüşe karşı aslan kesilmektir. Bu tip psodo hoşgörü özellikle fikir adamı görünmeye uğraşan ticaret ehlinde ve bazı politikacı-larda müşahede edilmektedir. Bunda da örnek vermiyorum.

Türk Aydını ve Hoşgörü

Hoşgörünün tanımını yapmaya uğraştıktan sonra, Türk aydınında gözlemlenen hoşgörü davranışının kendine özgü kaynaklarını ve gelişimini inceleyelim.

Türk aydınının hoşgörü kaynaklarından biri İslam dinidir. Gerçi Hıristiyan dini de önemli ölçüde hoşgörü öğeleri taşır. Fakat İslam'a özgü ve Kuran'dan kaynaklanan farklı bir hoşgörü ortamının varlığı da inkâr edilemez.

İslam hoşgörüsünün temelinde "**şeytani varlık**" denecek bir varlık bulunmaması yatar. Şeytan bile şeytani varlık sayılamaz. Kur'an'daki Şeytan, Allah'ın düşmanı değildir. Allah insanı yarattıktan sonra Meleklerle, insana secde etmeyi emretmiş, melekler secde ettiği halde, Şeytan gurura kapılarak bunu reddetmiştir. Bu direnme sebebiyle Allah'ın huzurundan kovulunca, insanları azdırmayı iş edinmiştir. Fakat yine de Allah'ın düşmanı ilan edilmemiştir. Kıyamet gününde Şeytan da cezalandırılacaktır. Bu ayrımı, bence İslam ülkelerinde hoşgörünün başlıca kaynaklarından biridir. Tanrı'nın düşmanı, Karanlıklar Prensi gibi nitelenen büyük ve korkunç düşmana kapıldığı farz edilen büyücüye karşı duyulan nefretin onu yakmaya kadar götürdüğü Hıristiyan Ortaçağ'da, hoşgörünün zayıflama sebebi korkudur. İslam ilahiyatında Şeytan'ın pek önemi olmadığı için kâfir olduğu farzedilen kişi, ruhunu Şeytan'a satmamıştır. Esasen böyle bir satış işlemi de İslam inançlarında yoktur. Şu halde, kâfirlere karşı pek yoğun bir nefret duyulmaz. Çünkü o da Allah kuludur.

İslam dünyasına özgü olan hoşgörü kaynaklarından bir diğeri de yalnızca Müslüman olanların değil, bütün insanların günahsız doğmalarıdır. Allah, yarattığı insanların bütününi toplayarak "**Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?**" diye sormuş ve onların bütününden "**evet**" cevabı almıştır. Doğuştan suçlu, doğuştan "**şeytani ruhlu**" insan yoktur. Sonra da ancak günahkâr olunur. "**Şeytanileşme**" söz konusu değildir. Böylece Osmanlı Devleti'nde dinden sapmakla suçlanan kişilerin idam edildikten sonra türbelerinin ziyaretine nasıl müsaade edildiği anlaşılmış oluyor. Osmanlı ülkesinde, dinden çıkanlar, ruhunu şeytana satmış korkunç varlıklar olarak görülmüyorlardı. İdam edildikten sonra ziyaret edilmeleri, bu bakımdan yöneticileri kızdırmıyordu. Devleti yönetenler için onların hayatının son bulması, verecekleri zararın sona ermesi demektir. Bu düşünce biçimi sebebiyle Osmanlı çağlarında başka ülkelere garip görünecek şekilde hoşgörü-hoşgörüsüzlük içiçe ve başbaşa bulunabiliyordu. Mesela Şeyh Bedrettin fetvaya göre idam edildikten sonra (hoşgörüsüzlük) mezarı ile uğraşılmamış, türbesi Serez elden çıkıncaya kadar Serez şehrinde kalmıştır. Çünkü İslam dininde sadece günahkârlık vardır. Ruhunu şeytana satmak veya şeytanileşmek yoktur. Şeyh Bedrettin, Osmanlı yöne-

timine göre günahkâr bir Müslüman'dır. Bir şeyh idam edildikten sonra, muridlerinin cenazeyi almalarına ve saygı gösterilerek gömülmesine devlet çoklukla ses çıkarmaz. Cumhuriyet Devrinde Said-i Nursi'nin mezarının kaybedildiğini düşünürsek bu konuda Osmanlı hoşgörüsü belirginleşir. Osmanlının bu özelliğini bazı yazarlar ince bir mizahla belirtmişlerdir. İvo Andric, **Drina Köprüsü** eserinde Yeniçeri Hasan'ın, isyancı başlarını kestikten sonra yıkadığını ve ibret olması için dizdikten sonra, çocukların taş atarak saygısızlık etmelerine engel olduğunu anlatır.

Türk aydınında hoşgörünün çeşitli ulusal ve etnik gruplar ile birlikte yaşamaktan kaynaklanan sebepleri de vardır. Küçük ve halkı yalnızca Sünni veya yalnızca Alevi olan bir yerleşim bölgesinde yaşayan bireyde hoşgörülü davranışlar daha az görülür. İstanbul, İzmir, Beyrut, Selanik gibi çeşitli din ve mezheplerin kaynaştığı bölgelerde, başka düşüncelere karşı hoşgörü, elverişli zemin bulmaktadır.

Türk Aydınını da Türk halkı da hoşgörüye eğilimli, hoşgörüye yatkın bir toplumdur. Fakat bunu söylerken bir yanlışlığa düşmekten de çekinmek gerekir. Bu yanlışlık, toplumların ve halkların yüzyıllarca değişmeden aynı şekilde kaldığını varsaymak yanlışlığıdır. Herhangi bir toplum kuvvetli iken gözlemlenen hoşgörülü davranışlar genellikle gerçek hoşgörülü davranışlardır. Zayıf düşen toplumlarda görülen hoşgörü davranışlarının önemli bir kısmı, yaltaklanma veya başka kültürlerle hayranlık duyma şeklinde "**psodo-hoşgörü**" tanımına girecek hoşgörü tipleridir.

Osmanlı aydınlarında devlet güçlü iken başka dinlere karşı gösterilen hoşgörü hareketlerini gerçek hoşgörü hanesine yazabiliriz. Bir toplum güçsüz devrinde ise onda gözlemlenen hoşgörülü davranışların önemli bir kısmı yalancı hoşgördür dedik. Aynı durum hoşgürsüzlük için de söylenebilir. Güzlü toplumlarda görülen hoşgürsüzlük, gerçek hoşgörü yoksunluğudur. Güçsüz toplumlardaki hoşgörü yoksunluğu ise, çoğunlukla onurunu koruma ve kendini savunma davranışlarıdır. Yine günümüzden bir örnek verirsek, Dışişleri Eski Bakanı Mümtaz Soysal'ın bazı konulardaki davranışları "**hoşgürsüzlük**" olarak yorumlanamaz. Bazı kritik durumlarda devletin onurunu korumak için ilkeli davranan bir bakanı eleştirenler, genellikle psodo-hoşgörü erbabı arasından çıkmaktadır.

Hoşgörü ve hoşgürsüzlüğün her alanda buna benzer gerçek ve yalancı örnekleri vardır. Ateist bir kişinin Aleviliğe gösterdiği hoşgörü aslında hoşgörü değil "**benim için farketmez**" davranışdır. Aynı şekilde Sünni görüşe karşı hoşgörüden bahsetmek için de, bu davranışın inançlı bir Alevi'den gelmesi gerekir. Son zamanlarda basınımızda ve yazınımızda gerçek hoşgörü ile yalancı hoşgörü ve gerçek hoşgürsüzlük ile doğal savunma davranışları iyice birbirine karışmış durumdadır:

Bazı kendilerini ilerici ve Atatürkçü olarak tanıtan yazarlar, sırf İslam Enstitüsü mezunu diye herhangi bir yazara peşin olarak gerici damgası vurmakta ve yine de kendilerini "**hoşgö-**

rülü" saymaya devam etmektedirler. Aynı şekilde kendilerini sağduyulu ve hoşgörülü Müslüman zanneden bazı yazarlar da Atatürkçülükten söz edilince aslan kesilmekte ve Atatürk'ü savunan her kişiye **"resmi görüş yordakçısı"** damgasını vurmaktadırlar. Her iki davranışın da doğal savunma tepkisi ile ilgisi yoktur. Bunlar sadece gerçek hoşgörüsüzlük örnekleridir. **Tiyatrosal hoşgörü de bir panelde veya televizyonda hoşgörülü davranan, entel görünme heveslilerinin tenhada karşı görüşlülerin iflahını kesmeleridir.**

DÜZENLEYEN

CELAL SANCAR

26.9.2016

ANKARA